

TEODOR BOTIȘ (1873-1940) – ILUSTRU DASCĂL DE TEOLOGIE ȘI ISTORIOGRAF AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI TEOLOGIC ARĂDEAN

Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel IOJA
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad

Abstract

The personality of Father Teodor Botiș has been illustrated, over time, in studies, medallions, articles and monographs, all outlining the spiritual, intellectual, ecclesiastical, cultural and social profile of the man who served the chairs of the Theological Institute and Academy of Arad for almost four decades. But his personality shines through in his theological and historiographical work, in the documents of the time in which he served the Church, culture, education and the country, in the life of the educational and cultural institutions that he organized and built as a priest and professor of Theology.

Keywords

Father Teodor Botiș, priest, professor of Theology, Theological Institute and Academy of Arad, Church, culture, education

1. Teodor Botiș – ilustru dascăl de Teologie

Personalitatea părintelui Teodor Botiș a fost ilustrată, în decursul timpului, în studii, medalioane, articole și monografii, toate concurând profilul spiritual, intelectual, bisericesc, cultural și social al celui care a slujit catedrele Institutului și Academiei Teologice din Arad aproape patru decenii¹. Dar personalitatea lui transpare din opera teologică și istoriografică, din documentele vremii în care a slujit Biserica, cultura, învățământul și țara, din viața instituțiilor educaționale și culturale pe care le-a organizat și ridicat ca preot și profesor de Teologie.

Născut în Valea Neagră (Bihor) în 1873 din părinții Gavril și Ioana, după absolvirea școlii elementare confesionale din satul natal și a liceului de stat din Sibiu se înscrie, în anul 1894, la Institutul Teologic din Arad, pe care îl absolvă în anul 1897. Anii studenției la Arad sunt legați și de lucrarea de pedagog pe care o desfășoară în familia Mocioni, pentru Petru și Alexandru, fiii lui Eugen de Mocioni². În anul 1897 este trimis cu bursă din partea Episcopiei Aradului la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde, în anul 1900, după o pregătire temeinică, își susține teza de doctorat, conferindu-i-se titlul de *Doctor Sanctae Theologiae*³. După obținerea titlului de doctor în Teologie este hirotonit diacon (1901) de către Episcopul Iosif Goldiș și preot (1907) de către Episcopul Ioan Ignatie Papp. Astfel, preotul Teodor Botiș, profesor supleant la despărțământul Pedagogic (1900-1901) profesor provizor la Institutul Teologic (1901-1902) din Arad, apoi profesor definitiv (1909) era integrat între reprezentanții de frunte ai Bisericii și Teologiei arădene de la începutul secolului al XX-lea⁴.

¹ Despre viața și personalitatea părintelui Teodor Botiș a se vedea: Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș(1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, Colecția Teologi arădeni, 3, coord. Cristinel Ioja, Nicolae M. Tang, Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, 2022; Mihai SĂ-SĂUJAN, „Preotul, profesorul și istoricul Teodor Botiș (1873-1940). Date bio-bibliografice” *Teologia (T)*, an IX(2005), nr. 2, pp. 125-155; Emil BOTIȘ, *Amintiri 1904-1984*, Editura Marineasa, Timișoara, 2006; „Protopopul Iconom Stavrofor Dr. Teodor Botiș”, *Mitropolia Banatului (MB)*, an XXV(1973), nr. 10-12, p. 703.

² A se vedea Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, pp. 31-40.

³ Arhiva Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad (AFTOA), Teodor Botiș, *Diplomă de doctor în Teologie*. A se vedea și „Nou Doctor în Teologie”, *Biserica și Școala (BS)*, an XXIV(1900), nr. 28, p. 228; „Nou Doctor în Teologie”, *Telegraful Român (TR)*, an XLVIII(1900), nr. 74, p. 299.

Activitatea teologică-pedagogică a preotului Teodor Botiș ilustrează pre-gătirea enciclopedică și dăruirea în slujirea învățământului arădean, în ciuda multor vicisitudini economice și sociale ale vremii⁵. Activitatea de conducere a instituțiilor de învățământ arădene avea să o desfășoare prin împreună lucrarea a trei episcopi arădeni: Ioan I. Papp, Grigorie Comșa și Andrei Magieru.

În ceea ce privește știința teologică, Aradul a excelat în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea prin câteva linii de cercetare și de creație teologică recunoscute în învățământul teologic românesc: 1) Omiletică – Episcopul Dr. Grigorie Comșa scrie *Istoria predicii la români*, lucrare inedită și unică în Teologia ortodoxă română, urmată de o serie de volume cu caracter omiletic dintre care amintim: *Predici la sărbătorile bisericesti* (1925); *Veniți la Hristos* (1926), *De la leagăn până la moarte* (1927); *Brazde în ogorul Ortodoxiei* (1932), *Spre zările veșniciei* (1933), *Darurile Duhului Sfânt* (1934), *Flori din grădina sufletului* (1934); Pr. Prof. Dr. Ilarion V. Felea scrie *Duhul adevărului* (1942) lucrare de predică premiată de Academia Română; 2) Misiologie- Pr. Prof. Dr. Petru Deheleanu scrie *Manual de Sectologie* (1948) unic și nedepășit în Teologia ortodoxă română; 3) Apologetică - Pr. Prof. Dr. Ilarion V. Felea scrie *Religia culturii* (1944) și *Religia iu-*

⁴ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului (AAA), Academia Teologică, IV, „Adresa nr.336/25 august 1938”, f. 1-2.

⁵ Pentru disciplinele predate a se vedea Anuarele Institutului Pedagogic-Teologic din Arad (AIPTA). Pentru detalii asupra subiectului a se vedea Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, pp. 97-113; Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, 2004, pp. 114-136. În căutările din Arhiva Arhiepiscopiei Aradului am descoperit 3 cursuri predate de părintele Teodor Botiș la începutul activității didactice la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad. Primul manuscris descoperit în arhiva Arhiepiscopiei Aradului poartă denumirea de *Teologia morală și dogmatică* fiind reperat după numerotarea veche cu numărul 12057, iar după ultima numerotare cu numărul 203. Are două părți, prima parte o constituie cursul de Teologie morală, f. 1-170, iar a doua parte o constituie cursul de Teologie dogmatică, f. 3-191. Aceste două cursuri au fost predate în Institutul Teologic din Arad, fiind date cu anul 1903-1904. Ele au fost copiate sau scrise de un student după dictarea profesorului de specialitate. (AAA, Mss. nr. 203, *Teologia Morală*, Arad, 1903-1904; AAA, Mss. nr. 203, *Teologia Dogmatică*, Arad, 1903-1904). Cursul de Teologie Fundamentală al părintelui Botiș descoperit în Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, sub numărul 206, datează, în manuscris descoperit, din anul 1919-1920. Desigur, fiind scris de un student, după dictare sau copiat, înseamnă că originalul putea fi mult mai vechi, cel puțin din perioada anilor 1906-1907 când Teodor Botiș începe să predea Teologia Fundamentală (AAA, Mss. nr. 206, *Teologia fundamentală*, Arad, 1919-1920).

birii (1946), lucrări de certă valoare apologetică în care încearcă o viziune unitară asupra Teologiei în contrapondere cu diferitele provocări ale filosofiei și științei moderne; 4) Dogmatică-Ascetică-Mistică-Liturgică – Pr. Prof. Dr. Ilarion V. Felea realizează prima sinteză extinsă pe marginea primelor 4 volume ale *Filocaliei* traduse de părintele Dumitru Stăniloae la Sibiu și a altor surse patristice și teologic-duhovnicești, în lucrarea editată postum *Spre Tabor* (4 vol.); 5) Drept bisericesc – Pr. Prof. Dr. Nicolae Popoviciu scrie *Manual de drept bisericesc ortodox* (1926) și *Canoanele Bisericii ortodoxe Române însoțite de comentarii* (1930, vol. I; 1931, vol. II); Pr. Prof. Dr. Lazăr Iacob care predă la Arad și în cele din urmă ajunge profesor la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, scrie: *Regimul cultelor din România* (1931), *Concordatul cu Vaticanul* (1933), *Politica scaunului papal* (1936), *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor* (1936), *Statul și Biserica* (1942); 6) Teologie biblică - Arhim. Prof. Dr. Iustin Suciuc scrie *Ermeneutica biblică sau știința interpretării Sf. Scripturi pentru Institutele teologice și pentru uzul particular* (1933); 7) Muzica bisericească prin Prof. Dr. Trifon Lugojan și Prof. Dr. Atanasie Lipovan este ridicată la un nivel superior recunoscut până astăzi în Teologia românească⁶.

Între toate aceste contribuții științifice și culturale la loc de cinste, ilustrând istoriografia ecleziastică și cultura română stă opera istorică a preotului profesor Teodor Botiș, lucrările *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad* (Arad, 1922) și *Monografia familiei Mocioni*, (București, 1939) fiind premiate de Academia Română. Caracterul științific al operei sale istoriografice, metoda pedagogică și pregătirea enciclopedică, statura morală și bisericească, împodobită cu virtuțile creștine, au fost conturate de organizarea și ctitorirea unor instituții de învățământ și cultură arădene.

1.1. Director al Institutului Pedagogic-Teologic

Pregătirea teologică și laică, enciclopedică, a preotului Teodor Botiș, experiența pedagogică, opera teologico-istoriografică⁷, apreciată de cele mai

⁶ Cristinel IOJA, Marcel TANG, *Învățământul teologic ortodox din Arad. Itinerar, Forme, Perspective*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2016, pp. 13-14.

⁷ Pe lângă lucrările amintite, referitoare la învățământ, Teodor Botiș are contribuții și în ceea ce privește istoria Eparhiei Aradului. (A se vedea Teodor Botiș, „Istoria eparhiei Aradului. Eparhia Aradului la începutul erei constituționale” în Mihai SĂSĂUJAN, „Teodor Botiș: contribuții istoriografice”, *T*, an IX (2005), nr. 3, pp. 211-236) La aceste contribuții se adaugă

înalte foruri ale culturii române, îl recomandau pentru asumarea destinelor învățământului arădean într-un context social și economic dificil, generat de prima conflagrație mondială a secolului al XX-lea. Astfel, Teodor Botiș se înscria în șirul venerabililor directori ai Institutului Pedagogic-Teologic din Arad – Iosif Goldiș, Vicențiu Mangra, Augustin Hamsea, Roman Ciorogariu, Iosif I. Olariu – care au imprimat decisiv traiectoria învățământului arădean, cu contribuții semnificative la Teologia și cultura română.

Investit cu această funcție în anul 1918, Teodor Botiș scria în Anuarul Institutului pe anul 1918-1919: „Am început anul școlar în condiții mai insuportabile ca și anul trecut și l-am petrecut în mare parte în agitații și neliniște. Dispoziția sufletească, atât de necesară pentru mersul bun al afacerilor școlare, ne era adânc zdruncinată nu numai din lipsa condițiilor și a mijloacelor necesare pentru o viață școlară normală, ci și în urma unui conflict provocat de comisarul apponyian de la Preparandia noastră” la care se adăuga și criza „boalei spaniole”⁸ care a afectat întregul învățământ arădean și nu numai. Observăm că preotul Teodor Botiș trebuia să facă față ravagiilor sociale, economice și umane generate de primul război mondial, gripei spaniole și presiunii autorităților maghiare, aspecte care, treptat, se vor limpezi, mai ales după intrarea armatei române în Arad. Ca director al Institutului Teologic, Teodor Botiș participă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia⁹, fiind însuflețit de idealul realizării unității statale a tuturor românilor.

În activitatea de conducere a Institutului Pedagogic-Teologic, preotul Teodor Botiș întâmpină diversele provocări ale primei perioade a interbelicului românesc: a) transformarea despărțământului pedagogic al Institutului în Școală Normală greco-ortodoxă, o instituție distinctă (1919); b) fuzionarea Școlii Normale, condusă de Teodor Botiș, cu Școala Normală „Titu Maiorescu” din Arad, în Școala Normală ortodoxă română „Dimitrie Țichindeal” (1927); c) lipsa organizării unitare a învățământului teologic ro-

Monografia familiei Mocioni, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, București, 1939.

⁸ AIPTA, 1918-1919, pp. 3-7. Despre investirea în funcția de director a se vedea „Consistor plenar”, BȘ, an XLII(1918), nr. 36, p. 3.

⁹ Mircea Gheorghe ABRUDAN, „Preoți ai Episcopiei Aradului – făuritori ai Marii Uniri”, în Cristinel Iojă, Filip Albu, Tiberiu Ardelean (coord.), *Biserica Ortodoxă Română și Marea Unire de la 1918. Contribuția Teologiei arădene*, Editura Universitaria, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2019, p. 332. Pentru detalii a se vedea Emil BOTIȘ, „Un cronicar al Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918: Dr. Teodor Botiș”, în *Altarul Banatului (AB)*, an IV(XLII) (1993), nr. 10-12, pp. 116-127.

mănesc din provinciile României Mari, care a generat discuții aprinse asupra eficienței, calității și legitimității existenței Academiei Teologice, a raportului Academiei Teologice-Facultăți de Teologie; d) ridicarea Institutului Teologic la rangul de Academie Teologică cu patru ani de studiu (1927); e) mutațiile învățământului românesc, tendințele spre secularizare, mișcarea cadrelor, lipsa finanțării, presiunile economice și sociale.

Toate acestea au implicat demersuri, răspunsuri, dezbateri, dialog la care preotul Teodor Botiș a fost prezent. Cu toate aceste provocări și mutații, preotul Teodor Botiș a reușit să ridice prestigiul învățământului teologic-pedagogic arădean, să-i imprime o organizare bună, să-l doteze cu biblioteci, să-l mențină în orizontul înalt al culturii române prin cadre didactice bine instruite, printr-o raportare constantă la agenda bisericească și culturală a societății românești interbelice.

Cu prilejul Centenarului Institutului, organizat la finalul anului școlar 1922-1923, preotul Teodor Botiș arăta:

„Institutul nostru teologic din Arad, a împlinit în anul acesta 100 – una sută – de ani de existență, de jertfă generoasă și de sacrificii mari. Înfînțat din dinarul de danie al unui popor sărac, dar însetat de lumină ne-a dat în cursul existenței sale 2112 preoți tot atâția apostoli care s-au străduit să ridice sufletul neamului nostru la cea mai înaltă treaptă din scara virtuților și ca ideal de conviețuire socială, să întroneze în dieceza noastră voia lui Dumnezeu. Acești preoți au fost și sunt și azi albinele productive în liniștea satelor noastre. Ei și numai ei au păstrat popoului nostru același suflet românesc, aceeași limbă dulce și aceeași credință curată ca lacrima și fără încetare au tors, în mod tainic, unitatea noastră politică de azi”¹⁰.

Așa cum reiese din întreaga activitate publicistică a profesorilor arădeni din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Institutul Pedagogic-Teologic din Arad a avut un rol determinant în cultivarea limbii române, a unității naționale și a pregătirii Marii Uniri. Preotul Teodor Botiș nu doar intuiește rolul învățământului teologic-pedagogic în realizarea acestor dezerate, ci contribuie direct la împlinirea lor. Referitor la rolul cultural al Aradului, ca „cetate-mamă” a altor cetăți de la granița de vest, scrie în 1937:

¹⁰ A se vedea „Centenarul Institutului Teologic din Arad. Serbarea din 11/24 iunie”, *BȘ*, an XLVII(1923), nr. 25, p. 1.

„Sortit a fost Aradul, prin situația lui geografică și etnică, să fie un centru cultural al românilor din Ungaria și Banat. Din acest centru, ca dintr-o școală profetică asemănătoare celor din Testamentul Vechi, s-a revărsat în suflete și în inimi mesianismul poporului român, ideea culturii și a Bisericii naționale, condiții indispensabile ale dezrobirii politice ce avea să urmeze”¹¹.

A zidit mereu, prin diversele activități, emanciparea și întărirea poporului prin Biserica, prin cultură, prin educație.

1.2. Rector al Academiei Teologice

În 1927, în complicatul context al interbelicului românesc, Institutul Teologic din Arad este ridicat la rangul de Academie Teologică cu patru ani de studiu, Episcopul Grigorie Comșa și Directorul Institutului Teologic, Teodor Botiș, fiind în prima linie a demersurilor și dezbaterilor cu privire la starea învățământului teologic. Scopul unui asemenea demers era ridicarea pregătirii și a culturii viitorilor preoți la un nivel superior, corespunzător cerințelor și provocărilor societății moderne. Academia Teologică din Arad urma modelul organizatoric și planul de studii după Academia Andreiană din Sibiu¹². Și în acest context, preotul Teodor Botiș întâmpină provocări generate de: a) lipsa organizării unitare a învățământului teologic; b) perpetuarea tensiunilor dintre Academii și Facultățile de Teologie; c) ridicarea standardelor și răspunsul formativ al învățământului la situațiile economice, sociale, morale și culturale ale vremii; d) expansiunea grupărilor neoprotestante și anumite tensiuni intercreștine, mai ales cu unii dintre exponenții Bisericii greco-catolice de la Blaj; e) imixtiunea Statului în unele aspecte bisericesti. Fără îndoială că dintre toate aceste frământări, cele mai intense au fost cele referitoare la reorganizarea și uniformizarea învățământului, la raportul Academii-Facultăți de Teologie.

Prin proiectul de lege întocmit în 1929 se intenționa desființarea Academiiilor Teologice din Arad și Caransebeș. Desigur, reacția teologilor arădeni în frunte cu Episcopul Grigorie Comșa și Teodor Botiș nu a întârziat, semnatarii invocând principii istorice, canonice, misionare, culturale¹³, care erau

¹¹ Teodor BOTIȘ, „O aniversare a Aradului cultural”, *Școala Vremii*, an VIII(1937), nr. 9, pp. 1-2.

¹² AIPTA, 1926-1927, p. 7. Transformarea Institutului în Academie Teologică reprezenta un act de dreptate făcut Aradului (A se vedea „Academia Teologică arădeană”, *BȘ*, an LI(1927), nr. 41, pp. 1-2).

¹³ A se vedea „Memoriu adresat Sfântului Sinod și Onoratului Minister al Cultelor”, *BȘ*, an LIII(1929), nr. 16, pp. 2-4.

eludate. Această reacție o întâlnim și singular la Teodor Botiș care publică în *Biserica și Școala* un articol în *apărarea* Academiei Teologice.

„Sărman Arad! Tu, care după Blajul uniților ai întemeiat și susținut cele mai vechi și mai bine organizate așezăminte de cultură românească și ortodoxă, Tu, care de la începutul veacului al 18-lea adăpostești între zidurile Tale o episcopie martirizată în necentenitele războaie pentru menținerea și apărarea sufletului nostru de români și ortodocși la frontiera de vest a teritoriului nostru etnic (...) Tu, care în anii Domnului 1912 și 1922 cu mândria și satisfacția datoriei împlinite ai prăznuit centenarul glorioaselor tale instituții de cultură, a făcliilor, care timp de peste un veac au luminat mințile și încălzit inimile românești (...) Sărman Arad și sărmană episcopie seculară! Din trupul Tău a luat ființă episcopia Orășii-Mari, cu care ai împărțit în mod generos tot ceea ce fericiții noștri înaintași au câștigat prin jertfă și muncă izvorâtă din dragoste evanghelică (...) Sărman Arad ortodox! Comisiunea pentru organizarea învățământului teologic atinge falnicul Tău monument cultural, îți ia satisfacția și mângâierea creștinească de a te putea mândri și în viitor cu unica școală superioară, ce o ai și ai avut-o și ai susținut-o cu jertfe supraomenești timp de un veac și sub stăpânire ungurească”¹⁴.

După o serie de proiecte de lege propuse, dezbătute, respinse, în 1933 Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor recunoaște asimilarea profesorilor Academiiilor Teologice cu profesorii agregați universitari¹⁵, pentru ca,

¹⁴ Teodor BOTIȘ, „Apărarea Academiei teologice din Arad”, *BȘ*, an LIII(1929), nr. 17, pp. 2-3. A se vedea și observațiile părintelui Teodor Botiș cu privire la proiectul de lege privind reorganizarea învățământului teologic (Teodor BOTIȘ, „Observări la proiectul de lege pentru reorganizarea învățământului teologic”, *BȘ*, an LIII(1929), nr. 18, pp. 2-5). Pentru atitudinea părintelui Botiș în problema reorganizării învățământului a se vedea și Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, pp. 27-28, 39-41, 54-55; Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, pp. 170-175. Teodor Botiș se află și între semnatarii Memoriului elaborat în cadrul Congresului Asociației Clerului „Andrei Șaguna” din Brașov (1930). A se vedea *Reorganizarea învățământului teologic. Academiiile de Teologie din Ardeal*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1930.

¹⁵ Anuarul Academiei Teologice din Arad (AATA), 1932-1933, pp. 3-4; A se vedea și Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, p. 34.

după anumite reveniri, în 1938 Academiile Teologice să primească dreptul de a conferi titlul de licențiat în Teologie, fiind integrate în învățământul superior românesc¹⁶. Această izbândă a durat puțin pentru că prin „Legea de raționalizare a învățământului superior”(1938), Academiile Teologice erau recunoscute ca formă de învățământ intermediar între cel superior și cel secundar, profesorii fiind retrogradați de la statutul de profesori agregați la cel de conferențiar, fără dreptul de a coordona licență.

Desigur, concomitent cu aceste frământări, privitoare la reorganizarea învățământului teologic românesc, preotul Teodor Botiș a acordat o atenție deosebită formării tinerilor teologi, conduitei morale și sociale, vieții duhovnicești în Academie, practicii liturgice, omiletice și catehetice, societății de lectură a studenților, bibliotecilor și muzeului bisericesc organizat în incinta Academiei¹⁷, precum și accesului tinerilor teologi la cultura vremii. Dimpreună cu aceste realizări menționăm amenajarea unui paraclis în incinta Academiei cu hramul Sfântul Ierarh Nicolae, sfințit în 1937¹⁸ și restaurarea și înnoirea clădirii Academiei Teologice¹⁹.

Acest program teologic-duhovnicesc, cultural-misionar, de păstrare și restaurare a patrimoniului mobil și imobil al Academiei nu era desprins de afirmarea importanței limbii, credinței și culturii naționale. Activitatea de conducere a instituțiilor de învățământ și cea de la catedră contura și descoperea, pentru generații de tineri teologi, *modelul* Teodor Botiș.

¹⁶ Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, pp. 338-340; A se vedea și „Reorganizarea învățământului teologic și seminarial al Bisericii Ortodoxe Române”, *BȘ*, an LXII(1938), nr. 22, p. 189.

¹⁷ Teodor BOTIȘ, „Rugămintele către Onorata Preoțime din Eparhia Aradului”, *BȘ*, an LII(1928), nr. 51, pp. 12-13. „Acest muzeu va fi o mărturie vie despre preocupările de ordin cultural ale generației de azi și o mândrie și justificare a ei în fața posterității. Cerem deci, ba chiar invităm, să ni se trimită hrisoave și documente vechi, ce dorm acoperite de praf prin podurile de la biserici și din arhivele parohiale, cărți rituale vechi, cruci, potire, antimise, icoane și odăjdii vechi de preț istoric ori artistic și, în general, orice obiecte de artă bisericească și națională cu care maiestrii anonimi ai artei noastre populare au împodobit modelele noastre locașuri dumnezeiești”.

¹⁸ AATA, 1935-1939, p. 179; Petru DEHELEANU, „Paraclisul Academiei noastre teologice”, *BȘ*, an LXI(1937), nr. 52, p. 448. A se vedea și Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, p. 179

¹⁹ AATA, 1934-1935, p. 11; AATA, 1935-1939, p. 178.

2. Teodor Botiș – modelele interbelicului românesc

Fără îndoială, fiecare perioadă istorică naște modele prin care societatea, cultura, știința, religia își manifestă cele mai înalte idei și aspirații. Aceste modele formează și modelează pe oameni și societatea în general. Teodor Botiș poate fi încadrat între modelele interbelicului românesc prin profilul său de preot, profesor de Teologie, om de cultură, ctitor de instituții, patriot. Profilul său îl putem desprinde din documentele vremii, din lucrarea amplă, diversă, pe care a desfășurat-o pentru instituțiile bisericești, culturale și de învățământ ale Aradului, dar și din modul în care a fost receptat de contemporani. Acesta cred că este doar unul dintre principiile călăuzitoare în conturarea profilului unui om: cum a fost receptat de contemporani, ce urme a lăsat în mintea și inima lor, cum le-a modelat viața?

Interbelicului românesc a generat modele în literatură, filozofie, poezie, știință, muzică, pedagogie, dar nu mai puțin modele în Teologie, în slujirea credinței, spiritualității și comunității Bisericii. Contribuția lui Teodor Botiș nu rezidă doar în afirmarea, restaurarea, înnoirea unor instituții bisericești, teologice, culturale, ci și în ctitorirea unor oameni, în formarea și zidirea lor vie, interioară. O lucrare asupra conștiinței lor, a vieții și a gândirii oamenilor. Formator de formatori, model pentru cei care vor deveni modele în Biserică și Societate, Teodor Botiș este unul dintre modelele interbelicului românesc. Iată una dintre mărturiile cu privire la Teodor Botiș care:

„cimenta pe plan moral, ceea ce semăna și zidea la orele de curs; era mereu preocupat de actuala problemă a pregătirii morale și sociale a viitorilor conducători și păstori spirituali ai neamului (...) În calitatea lui de rector, veșnic în mijlocul nostru, în preajma noastră, urmărea cu grija părintelui iubitor de fiii, de aproape și de departe, procesul de adâncă prefacere, de osmoză și exosmosă ce se desfășura în sufletele noastre tinere, lipsite de experiența vieții; ne urmărea vorba, ne înregistra gesturile, ne asculta rugăciunile și cântările (...) Părintele Botiș ne-a fost tuturor dascăl și părinte, deopotrivă; dascăl la orele de curs, părinte iubitor în afară de ore (...) „Domnu cel bun”, cum îi ziceam între noi, se trudea zi și noapte să ne facă cât mai plăcută petre-

cerea în Seminar, în acel atelier în care se dăltuiu și se dăltuiesc, de artiști inspirați, caracterele preoților de mâine”²⁰.

În 1938 Mihail Wieder scrie cu prilejul pensionării părintelui Botiș că acesta „are în el ceva patriarhal, întruchipează o înțelepciune biblică legendară: idealul dorit și căutat de toți cărora le este sete de o viață superioară. O inteligență scilicet, bun, amabil, prezența lui te luminează și te împacă cu divinitatea. Te afli în atmosfera unui mare dascăl român în a cărei persoană ți-ai găsit pe neașteptate un părinte, un tată bun. Mii de preoți, intelectuali, conducători ai țării de astăzi au primit lumina învățaturii, lumina spirituală din sufletul, din spiritul lui”²¹.

Desigur, putem invoca și alte texte din care reiese înrâurirea benefică, modelatoare, a părintelui Botiș în formarea tinerilor și în exprimarea modelelor bisericești, sociale, culturale. Doar din cele prezentate putem discerne câteva linii determinante ale modelului Teodor Botiș între modelele interbelicului românesc: 1) modestie și excelență teologică, istoriografică, culturală; 2) paternitate și prezență ziditoare în viața oamenilor; 3) formator de caractere și convingeri; 4) ziditor de instituții și de oameni pentru Biserică și Neam.

3. Un secol cât o istorie – o carte unică

Dacă în anul 1912, la Centenarul Preparandiei, apărea la Arad lucrarea *Cei dintâi ani din trecutul și vieța Preparandiei(Școlii normale) gr. or. române din Arad*, semnată de Teodor Botiș și Avram Sădean²², în anul 1922,

²⁰ Gh. COTOȘMAN, „Dr. Teodor Botiș”, *Foaia Diecezană (FD)*, an LV(1940), nr. 35, p. 3-4. A se vedea profilul teologic, moral și cultural de excepție creionat și în *FD*, an LV(1940), nr. 34, p. 2; *FD*, an LV(1940), nr. 36, pp. 3-4; *FD*, an LV(1940), nr. 38, p. 2.

²¹ Mihai WIEDER, „Plecă, dar rămâne”, *Știrea*, 19 septembrie 1938 apud Florin DOBREL, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, p. 507.

²² Teodor BOTIȘ, Avram SĂDEAN, *Institutul Pedagogic Gr.-Or. Rom. din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și vieța Preparandiei(Școlii normale) gr. or. române din Arad*, Tipografia Diecezană, Gr.-Or. Rom., Arad, 1912. În 1929, Teodor Botiș dezvoltă ultimul capitol al acestei lucrări din 1912 într-un studiu dedicat împlinirii unui secol de la primul episcop de neam român la Arad (1829), Nestor Ioanovici, utilizând o parte din documentele descoperite de el la Arad și de Avram Sădean la Viena și Budapesta. Studiul intitulat *Pagini din istoria desrobirii* este publicat în volumul care conține actele și dezbaterile Adunării Eparhiale din 1929 (*Triumful Ortodoxiei la Arad. Actele și dezbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului, sesiunea extraordinară din anul 1929, când s-au comemorat o sută de ani de la așezarea celui dintâi episcop român Nestor Ioanovici în scaunul episcopesc al Aradului*, Tipografia Diecezană, Arad, 1929; Pentru detalii a se vedea Florin DOBREL,

la Centenarul Teologiei, apărea la Arad, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, semnată de Teodor Botiș²³, care, pe fundamentele din 1912 adâncește, extinde și realizează o veritabilă monografie a învățământului teologic-pedagogic arădean. Această lucrare devenea piatră de hotar în înțelegerea și reflecția împlinirii Centenarului și a devenirii Teologiei arădene în contextul tumultuos al secolului al XX-lea. O carte de căpătâi a istoriei naționale, nu doar locale, proiectată cu ani în urmă ca deziderat de împlinit – Roman Ciorogariu (1907)²⁴ – o carte pe care, Sever Secula a căutat să o scrie, însă trecerea la cele veșnice i-a zădărnicit planul²⁵.

Lucrarea din 1912 era de dimensiuni mai reduse, Teodor Botiș și Avram Sădean recunoscând că

„nu e completă, pentru că ne-au lipsit mijloacele și timpul de a descifra, traduce și a consulta temeinic o mulțime de hrisoave însemnate latinești din arhivele, în care se găsesc îngropate multe momente din trecutul nostru zbuciumat. Timpul scurt care ne-a stat la dispoziție și ocupațiile noastre zilnice ne-au permis numai scrutarea actelor ce se află în arhiva Seminarului și unele ce se găsesc în arhiva Consistoriului nostru, precum și în arhivele orașului și comitatului Arad”²⁶.

Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, p. 261).

²³ Teodor BOTIȘ, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922.

²⁴ Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, p. 249.

²⁵ Teodor BOTIȘ, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, pp. 3-4.

²⁶ Teodor BOTIȘ, Avram SĂDEAN, *Institutul Pedagogic Gr.-Or. Rom. din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și vieța Preparandiei (Școlii normale) gr. or. române din Arad*, p. 3. Avram Sădean va cerceta arhivele de la Viena și Budapesta, în timp ce Teodor Botiș arhivele din Arad, cu gândul ca această carte să fie extinsă într-o monografie completă asupra învățământului teologic-pedagogic de la Arad. Avram Sădean moare pe frontul din Galiția (1914), iar Teodor Botiș continuă singur cercetarea, finalizând-o în 1917. Autoritățile maghiare au interzis tipărirea ei, iar după terminarea războiului, criza economică, financiară, au întârziat apariția cărții până în 1922 (Teodor Botiș, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, pp. 4-5). În acest răstimp dintre finalizarea și tipărirea lucrării în 1922, Teodor Botiș publică texte extinse din aceasta în *Biserica și Școala* (A se vedea identificarea textelor în Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului teologic și a neamului românesc*, pp. 252-253, nota 748).

Secolul de la 1822 până la 1922 reprezenta o veritabilă istorie a învățământului teologic-pedagogic arădean desfășurat sub stăpâniri străine, cu mijloace economice precare, dar iluminat de credința Bisericii unită cu cultura neamului și cu afirmarea identității, limbii și unității naționale, înfăptuite, în cele din urmă, în 1918. Datorită marilor realizări de la începutul secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea, încununate cu Marea Unire de la 1918, această perioadă de un secol, reprezintă o *istorie în sine*, marcată de lucrarea culturală, teologică și națională a celor două instituții, Preparandia (1812) și Institutul (1822), cu un parcurs și scop comun.

Cartea din 1922 ilustrează un secol cât o istorie concentrată în cele 742 de pagini, o carte receptată în contextul cultural al epocii la cel mai înalt nivel. Astfel, în ședința Academiei Române din 13 iunie 1924, Simion Mehedinți citește raportul său asupra lucrării scrise de Teodor Botiș: „Un volum de 742 pagini, în care se oglindește mersul celor mai vechi instituții de cultură teologică și pedagogică în marginea apuseană a neamului nostru. Sub Francisc I, la 3 noiembrie 1812, când Europa era încă răscolită de campaniile lui Napoleon, împăratul din Viena, ca semn de recunoștință către regimentele românești, lăudate în fața armatei întregi (*in conspectus totius exercitus*), a dat românilor puțința să-și pregătească, într-o școală specială, pe viitorii preoți și învățători. Astfel se naște Preparandia. Autorul consultând materialul inedit al arhivelor, a scos la iveală toate momentele însemnate din viața Institutului, arătând partea ce i se cuvine fiecărui profesor, de la Țichindeal până la cei mai tineri, căzuți jertfă războiului din urmă. În-râuririle sârbești, ungurești și nemțești sunt urmărite cu nepărtinire, așa că cititorul capătă o idee deplină despre marea luptă a cărturarilor din Arad, până ce au izbăvit să dea instituției lor celebritatea de care s-a bucurat și se bucură istoria învățământului românesc. Cei care se bucură de evoluția scolii românești așază această importantă lucrare alături de monografia închinată de Andrei Bârseanu instituțiilor culturale din Brașov”²⁷. Astfel, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, scrisă de Teodor Botiș primea premiul „Demostene Constanti-nide” al Academiei Române.

²⁷ Academia Română, *Anale*, tom. XLIV: Ședințele din 1923-1924, Editura Cultura Națională, București, 1924, pp. 160-161. Lucrarea a fost răspândită și receptată și în Eparhia Aradului, bucurându-se de apreciere extinsă (A se vedea, „Circular nr. 327/923 către toate oficiile protopresviterale și parohiale de sub jurisdicțiunea Consistoriului ortodox român din Arad”, BȘ, an XLVII(1923), nr. 14, p. 1; BȘ, an XLVII(1923), nr. 32, p. 4).

Lucrarea s-a bucurat și de recenzii favorabile. Nicolae Popovici arăta că Teodor Botiș oferă prin cercetarea sa în arhive

„una dintre cele mai prețioase contribuții la istoria culturală și bisericească a românilor de dincoace de munți (...) Așa că istoria acestor două institute, de unde au răspândit cultura și unii dintre cei mai luminați bărbați ai neamului, pe care i-am avut, ne dă prilej să cunoaștem aproape întreg trecutul nostru pe teren cultural și bisericesc din secolul al XIX-lea până în zilele noastre”²⁸.

Gheorghe Ciuhandu aprecia că părintele Botiș „prin istoria sa, trage o adâncă, largă și bine lucrată brazdă în ogorul istoriei Diecezei Aradului” așa încât

„în materiile ce le tratează, este lucrarea cea mai de seamă din câte s-au scris pentru a se reconstrui o parte din istoria Diecezei Aradului”²⁹.

Lucrarea ne descoperă o Tradiție, este tradiția seculară a învățământului arădean, cu o iradiere extinsă asupra teritoriilor bihorene, bănățene și până la Dunăre. Această Tradiție este întrupată nu doar în instituții, ci și în oameni, preoții și învățătorii, făclii de cultură și spiritualitate românească în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Teodor Botiș ne oferă o istorie vie, întrupată în instituții și oameni, animată de teologie, cultură, educație, emancipare, identitate lingvistică și unitate națională. Toate acestea erau împletite cu metoda critică și riguros științifică prin care sinteza, dar mai ales analiza beneficia de solul solid al documentelor din arhive.

Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad, scrisă de Teodor Botiș este o carte unică, o protoistorie extinsă³⁰ a învățământului teologic-pedagogic arădean, fundament pentru orice abordare istorică ulterioară și oglindă a etapelor succesive, a încercărilor și realizărilor pe care iluștrii profesori de teologie și pedagogie de la

²⁸ N.P. „Bibliografie”, *BȘ*, an XLVII(1923), nr. 8, p. 7.

²⁹ Gheorghe CIUHANDU, „Pentru Istoria Diecezei Aradului. Cu prilejul „Istoriei” păr. Dr. T. Botiș”, *RT*, an XIII(1923), nr. 4, pp. 123-125.

³⁰ A se vedea și alte lucrări despre istoria învățământului teologic și pedagogic arădean care recurg sistematic la cercetarea părintelui Teodor Botiș: Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de teologie ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*; Pavel VESA, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013; Doru BOGDAN, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale (1812-2012)*, Arad, Editura Nigredo, 2012.

Arad le-au parcurs vreme de un secol. Lucrarea, deși vorbește despre trecut, este permanent valabilă, pentru că prezentul și viitorul învățământului teologic și a culturii române din această parte de țară implică o recurentă reflecție la *fundamente*, la *identitate*, la *specific* ca topos al manifestării universalului și a continuității.

4. Centenar și Bicentenar - o istorie care continuă

În 2023 aniversăm 150 de ani de la nașterea preotului profesor Teodor Botiș (1873-1940), o personalitate de excepție a învățământului teologic arădean, a istoriografiei bănățene, devotat slujitor al altarului Bisericii Ortodoxe și ctitor de cultură și simțire românească. Această aniversare se înscrie în continuitatea serbării Bicentenarului Teologiei arădene, 1822-2022, cu reverberații în sfera teologică și culturală națională și internațională, și se bucură de atenția Academiei Române, filiala Timișoara, care, în semn de prețuire și apreciere, reeditează lucrarea de căpătâi a distinsului preot profesor Teodor Botiș, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad* (1922), lucrare premiată de Academia Română.

Deodată cu Bicentenarul Teologiei arădene în 2022, referindu-ne la *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, putem spune că am aniversat și *Centenarul* acestei lucrări, editată în 1922 la Arad. Cartea apare la Centenar (1922) și este reeditată în preajma Bicentenarului (2022), la împlinirea celor 150 de ani de la nașterea preotului Teodor Botiș (2023) Prin urmare, momentul este binevenit pentru evocarea personalității Rectorului Academiei Teologice din Arad, preotul profesor Teodor Botiș și a semnificațiilor teologice, pedagogice, istoriografice, culturale și naționale pe care lucrarea le cuprinde. Astfel, Academia Română, filiala Timișoara, ne oferă o restituire istoriografică și culturală de excepție, un *memento* cu o întreită semnificație în tumultosul context al postmodernității.

Cât despre personalitatea preotului Teodor Botiș, acesta rămâne cu chipul blând și surâzător în mijlocul studenților și profesorilor de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Arad, continuatoarea Academiei Teologice, pentru dănuirea căreia el și-a adus jertfa sa. Bustul lui tronează cu aceeași prezență ziditoare pentru tinerii teologi în holul central al Facultății privind spre Aula Magna. O prezență care umple și organizează spațiul academic, o prezență familială, colocvială și nu mai puțin solemnă care concentrează în ea o întregă istorie, punct de referință pentru generațiile actuale și viitoare. Pentru că preotul, teologul, omul de cultură Teodor Botiș nu rămâne doar

un model al interbelicului românesc, ci devine model al fiecărei generații de teologi chemați și astăzi ca și atunci să mărturisească Evanghelia lui Hristos și credința Bisericii în lume.

Paradoxal, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, ne vorbește profetic despre o istorie care continuă și o continuitate care generează istorie de la origini la centenar și de la centenar la bicentenar spre tricentenar.